

1.6. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОСНОВИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

КОРНІЄНКО Ганна Сергіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків
ORCID ID 0000-0002-7062-1027

На тлі глобальних масштабів міжнародної економічної інтеграції, міжнародного поділу праці та, як наслідок, істотного загострення конкуренції, виникнення певних проблем насичення внутрішнього ринку продуктами агровиробництва пріоритетною стала діяльність транснаціональних компаній. З огляду на це для всіх національних економік світу, у тому числі й України, особливого значення набуває встановлення між державами зовнішньоекономічних зв'язків як передумова зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), зокрема експортних операцій. Кризи, які періодично охоплюють світову економіку, відчутно позначаються на різних галузях, зокрема й аграрній. Проте ніщо так загрозливо не впливає на нормальну життєдіяльність суспільства, безпеку його існування, як криза у виробництві та постачанні продуктів харчування. Саме цей великий сегмент аграрної галузі завжди був стратегічно важливим для будь-якої спільноти. Проте не кожна держава, з різних причин, може забезпечити своє населення повною чи хоча б достатньою мірою продуктами харчування власного виробництва, тож мусить ввозити їх з інших країн, у тому числі з України, яка завжди була надійним експортером сільськогосподарської продукції.

Про вагу експорту для нашої економіки всіх видів агропромислової продукції переконливо свідчать такі дані. За підсумковими оцінками 2021 року, агросектор продовжує виконувати важливу роль активного учасника зовнішньоекономічної діяльності України. Так, за означений період було експортовано продукції на за-

гальну суму 27,8 млрд \$, що становить 41% загальноукраїнського експорту. Порівняно з попереднім 2020 роком цей показник збільшився на 25%. Виробляючи 90–100 млн тонн зернових культур щорічно, Україна зберігала провідні позиції у світі, залишаючись третім найбільшим експортером зерна у світі (щорічний експорт становив 50–60 млн тонн)¹.

Статистичний аналіз експорту сільськогосподарської продукції дозволяє стверджувати, що за останні роки продукція сільського господарства стала одним з головних вітчизняних експортних товарів, що дозволило Україні поступово зміцнювати свої позиції на світовому ринку.

На жаль, повномасштабна військова агресія РФ проти України 24 лютого 2022 року перекреслила всі плани розвитку вітчизняної економіки взагалі та аграрної зокрема. Із встановленням у країні воєнного стану² українська влада вимушена була вжити всіх необхідних заходів, щоб запобігти виникненню дефіциту продуктів харчування для внутрішнього споживання і вводить обмеження на експорт на окремі види харчової продукції (Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2022 року №207 «Про внесення змін до додатків 1 та 5 постанови Кабінету Міністрів України №1424 від 29 грудня 2021 року»³). Окупація країною-агресором портів на Азовському морі і небезпека пересування вантажних кораблів акваторією Чорного і Азовського морів, через які здійснювалося близько 90% експорту сільськогосподарської продукції, звела майже до нуля експортний потенціал нашої держави і поставила під загрозу глобальну продовольчу безпеку, одним із гарантів якої виступала Україна. Нагадаємо, що на початок вторгнення РФ в українських портах було заблоковано вихід у море вантажних

¹ Сільське господарство в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/silске-gospodarstvo-v-ukrayini/>. (дата звернення 12.08.2022).

² Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.08.2022).

³ Про внесення змін до додатків 1 та 5 постанови Кабінету Міністрів України №1424 від 29 грудня 2021 року: постанова Кабінету Міністрів України від 5.03. 2022 року №207 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.08.2022).

кораблів з 20 млн (!) тонн зерна врожаю 2021 року. А це втрачені для бюджету і агропромисловців за приблизними оцінками 10 мільярдів (!) у твердій валюті.

Морські перевезення завжди були найекономічнішим способом транспортування, особливо зернових. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, до лютого 2022 року через наші порти проходило близько 150 тис. тонн зерна за день, тоді як, зокрема сьогодні, залізничним транспортом – лише до 20 тис. тонн.

За даними Human Rights Watch, російське вторгнення в Україну вже посилює продовольчу кризу на Близькому Сході та в Північній Африці. Зокрема, Ліван отримує 80% пшениці з України; Єгипет закуповує пшеницю, а також великі обсяги олії; Лівія імпортує понад 40% пшениці з України; Ємен – не менше 27%. Крім того, влада північно-західної Сирії забезпечує регіон пшеницею й борошном, закупленими через Туреччину, яка також імпортує 90% пшениці із нашої країни¹.

З часом усвідомивши життєво важливе значення українсько-го збіжжя, світ, щоб запобігти посиленню негативних наслідків продуктової кризи (спалахів соціального невдоволення, політичних заворушень, погіршення епідеміологічного стану, особливо в країнах африканського континенту, активізації міграційних процесів тощо), почав думати, як у мирний та безпечний спосіб отримати з України зерно та інші продукти споживання. Проте дипломатичний вихід знайшовся не одразу.

Спочатку Україна за допомогою європейських партнерів була змушена шукати альтернативні шляхи експорту сільськогосподарської продукції через західні кордони. Втілення розробленого ЄС плану «смуг солідарності» одразу ж стикнулося з певними труднощами. Завеликими виявилися транспортні витрати, недостатньо було вантажних автомобілів, спеціальних вагонів для зерна, барж для річкових перевезень. До того ж неспівпадіння ширини залізничних колій (в Україні вони ширші за європейські) ускладнювало та уповільнювало переміщення через кордон. І навіть подолан-

¹ Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєво необхідно URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-ale-zittevo-neobhidno>. (дата звернення 12.08.2022).

ня цих негативних чинників не вирішувало проблему кардинально – через малі обсяги перевезень.

Так, за інформацією Мінагрополітики протягом травня 2022 року Україна відвантажила на експорт усіма видами транспорту більше 1,743 млн тонн зернових, олійних та продуктів переробки, що складає 180% від квітневого обсягу 2022 року. Експорт пшениці зріс з 9,2 тис. тонн у квітні до 43,5 тис. тонн у травні 2022 року, але це майже в 20 разів менше, ніж у травні 2021 року – 857,8 тис. тонн¹.

Отже, останні події в Україні та на міжнародній арені з усією очевидністю довели незаперечність життєво важливої та пріоритетної ролі вітчизняного агробізнесу як базової складової агропромислового комплексу та одного з найвагоміших компонентів сільськогосподарської галузі й національної економіки в цілому у створенні продовольчої безпеки як у нашій країні, так і у всьому світі. На правові аспекти даної проблеми неодноразово звертали увагу й у спеціальній юридичній літературі². При цьому Україна здатна активізувати розвиток свого аграрного виробництва, нарощувати та реалізовувати наявний експортний потенціал в аграрному секторі, щоб підвищити конкурентоспроможність та посідати провідне місце на світовому ринку сільськогосподарської продукції.

Коли йдеться про експорт, слід зважати на те, що активне вивезення сільськогосподарської продукції має не лише позитивні ефекти у вигляді отримання прибутку, поповнення державного бюджету за рахунок сплати мита, а й негативні наслідки. Зокрема, експорт сільськогосподарської продукції має безпосередній вплив на внутрішнє ціноутворення, ставить під загрозу продовольчу безпеку нашої країни, а надто зараз, коли ведуться воєнні дії, внаслідок яких не тільки руйнується інфраструктура сільсь-

¹ Україна нарощує експорт сільськогосподарської продукції через західні кордони. URL:<http://www.golos.com.ua/article/361043> (дата звернення 12.08.2022).

² Курман Т.В. Щодо поняття та ознак продовольчої безпеки. *Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2011. № 165. Ч.1. С.121-127; Tetiana V. Kurman, Oleksandr V. Kurman, Oksana M. Tuieva. The legal foundations of food safety as a means of providing public health in globalization. *Wiadomości Lekarskie*. 2019, tom LXXII, nr 12 cz. II. p. 2626-2630.

гогосподарських підприємств, а й знищується або викрадається загарбником ворожай. Тому проблематика відносин експорту сільськогосподарської продукції в аспекті розвитку агробізнесу потребує окремої уваги дослідників.

Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль для нормалізації економічної ситуації, в тому числі завдяки валютним надходженням від реалізації продукції сільського господарства та є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки. Від ефективності його функціонування залежить вирішення ключових соціально-економічних проблем України, а також її продовольча та економічна безпека. Тому розвиток експорту сільськогосподарської продукції є однією з умов стабільного функціонування економічної системи держави. Для його розвитку у 2019 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалюється «Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року»¹. У цьому документі визначено, що експорт сільськогосподарської продукції незмінно залишається найбільшою експортною категорією з 2013 р., а основним напрямом реалізації Стратегії є впровадження інструментів оцінки експортного потенціалу за основними видами продукції сільського господарства.

Стратегія також була прийнята у зв'язку з поширенням попиту на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку внаслідок зростання чисельності населення планети, постійних кліматичних змін, виникнення потреб у простій та доступній продукції. Ці чинники, у свою чергу, призводять до пропорційного зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, стрімкого збільшення обсягів її виробництва та експортування задля вирішення проблеми нестачі безпечної, якісної та доступної сільськогосподарської продукції. Зважаючи на це, правове регулювання суспільних відносин щодо експорту сільськогосподарської продукції стає актуальним напрямом дослідження правників.

¹ Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#top>. (дата звернення 12.08.2022).

Експорт продукції є різновидом зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта агробізнесу. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає її як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що побудована на взаємовідносинах між ними, яка має місце як на території України, так і за її межами¹. У Господарському кодексі України вказано, що зовнішньоекономічна діяльність – це господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою. Своєю чергою Митний кодекс України також бере за ознаку ЗЕД умову перетину товарами чи послугами митного кордону України². В економічній літературі пропонують розглядати ЗЕД як господарські взаємовідносини, що базуються на загальноприйнятих принципах та спрямовані на забезпечення комерційного зиску від міжнародної, виробничої та науково-технічної кооперації, експорту та імпорту продукції, виходу підприємства на зовнішній ринок і реалізації господарських функцій підприємства, що здійснюються як на національній митній території, так і за її межами³.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» до видів ЗЕД, які здійснюються в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили. Чинне законодавство не містить єдиного нормативного визначення поняття «експорт», розкриваючи його в декількох значеннях. Зокрема, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає експорт як продаж товарів українськими суб'єктами ЗЕД іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в negroшовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. Моментом здійснення експорту є

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

² Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n316>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Васюк Т. В. Організаційно-економічні механізми активізації зовнішньоекономічної діяльності національного підприємства на європейському ринку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 13.

момент перетину товаром митного кордону України або переходу права власності на зазначений товар, що експортується, від продавця до покупця.

Відповідно до ст. 82 Митного кодексу України, експорт (остаточне вивезення) – це митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення.

Ключовою характеристикою поняття «експорту», що дається у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», виступає суб'єктний склад правовідносин та об'єкт, який підлягає переміщенню через митний кордон України. Як вже було зазначено вище, експортуватися можуть товари, капітали та робоча сила. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає товар як будь-яку продукцію, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі) (абз. 49 ст. 1 Закону)¹. Отже, сільськогосподарська продукція відповідає ознакам товару, описаному Законом. Податковий кодекс України визначає сільськогосподарську продукцію (сільськогосподарські товари) як продукцію / товари, що підпадають під визначення груп 1-24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, які містяться в Додатку до Закону України «Про митний тариф України» від 19 вересня 2013 р. № 584-VII, якщо при цьому такі товари вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цієї продукції, а також продукти обробки та переробки цієї продукції, якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях для продажу, переробки або внутрішньогосподарського споживання². Зокрема, до цих груп входять: живі тварини та продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, продукти їх

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

² Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

розщеплення, готові харчові жири, воски тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти, алкогольні та безалкогольні напої і оцет, тютюн та його замітники¹. При цьому відповідно до положень цитованого Закону товар, що експортується, не обов'язково повинен перетинати митний кордон, на відміну від Митного кодексу України, в положеннях якого акцент зроблено саме на переміщення товару через митний кордон України. Тобто експорт товару може мати місце як з остаточним вивезенням останнього, так без нього.

Звернімо увагу, що суб'єктний склад правовідносин експорту сільськогосподарської продукції охоплює дві сторони: експортер (національний товаровиробник) та іноземний суб'єкт (отримувачі, що мають постійне місцезнаходження за межами України.). Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» закріплено перелік суб'єктів, які можуть здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, зокрема експорт сільськогосподарської продукції. До них належать юридичні особи, що зареєстровані як такі в Україні і мають постійне місцезнаходження на території України, в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких повністю знаходиться у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності. Крім того, фізичні особи, які мають цивільну правоздатність та дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України, можуть зареєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому чинним законодавством, та здійснювати експорт сільськогосподарської продукції (ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Аналізуючи нормативне визначення суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, можна стверджувати, що суб'єктами експорту сільськогосподарської продукції є дві групи учасників відносин експорту. Перша – це виробники такої продукції, тобто сільськогосподарські товаровиробники. Друга – суб'єкти господарювання, які не здійснюють виробництво такої продукції, однак проводять зовнішньоекономічні операції із експорту продукції сільського господарства, зокрема посередники. При цьому сільськогосподар-

¹ Митний тариф України (групи 01-72): Додаток до Закону України «Про Митний тариф України» від 19.09.2013 р. № 584-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584a-18#n3>. (дата звернення 12.08.2022).

ські товаровиробники як суб'єкти експорту мають виключну правосуб'єктність суб'єкта агробізнесу. Наприклад, відповідно до пп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа-підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власно виробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання. Однак до цих суб'єктів не належить особисте селянське господарство, яке не є суб'єктом агробізнесу. Підкреслимо, що хоча особисте селянське господарство і є сільськогосподарським товаровиробником у значенні ст. 14 Податкового кодексу України, однак згідно з ч. 3 ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» діяльність, яка пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності¹. Саме тому, враховуючи вимоги ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», особисте селянське господарство не є суб'єктом експортування сільськогосподарської продукції². З цього приводу І. М. Кульчій вказує, що члени особистих селянських господарств можуть виступати повноцінними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, проте така діяльність може бути виключно непідприємницькою (наприклад, наукова, науково-технічна, науково-виробнича, навчальна, кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності та ін.). Тож особисті селянські господарства не можуть безпосередньо бути учасниками відносин у сфері експорту сільськогосподарської продукції (проте опосередковано їхня продукція може бути реалізована на міжнародних ринках, зокрема, через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи)³.

¹ Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

² Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-ХП. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Кульчій І. М. Експорт сільськогосподарської продукції України в умовах євроінтеграції: правові реалії та перспективи. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 161.

На відміну від наведеного статусу особистого селянського господарства, фермерське господарство може бути визнано суб'єктом експорту. Статус фермерського господарства як сільськогосподарського товаровиробника та суб'єкта експорту підтверджується і положеннями Податкового кодексу України в контексті обрання або переходу на спрощену систему оподаткування і віднесенням до 4 групи єдиного податку (п. 291.4 ПК України).

Як було зазначено, окрему групу суб'єктів експорту складають суб'єкти – посередники експорту сільськогосподарської продукції. Суб'єкти агробізнесу звертаються до них, оскільки вони пропонують пошук надійних контрагентів, здійснюють моніторинг попиту, консультують стосовно різних схем оподаткування. Так, наприклад, при експорті меду до Європейського Союзу експортери виходять з наступного. Попит на мед, наприклад, у прибалтійських країнах, майже відсутній, при цьому одним з найбільших імпортерів цього продукту серед усіх країн світу є Німеччина, тож більш доцільним буде намагання його просування на ринок саме цієї країни. Отримавши такі вихідні дані, слід провести більш глибокий аналіз ринку, який дасть відповідь на питання щодо конкуренції та про ціни. Також необхідно враховувати можливі особливості внутрішнього законодавства країни, до якої планується експорт, і разом із вивченням ринку проаналізувати законодавчі вимоги, встановлені для вашого товару країною-імпортером. Без належної інформаційної підготовки експортер ризикує, як мінімум, понести збитки у вигляді недоотримання прибутку, а як максимум — отримати зобов'язання зі сплати штрафних санкцій або навіть понести кримінальну відповідальність¹. Крім того, для кожної окремої продукції встановлюється власна сертифікація, зокрема на органічну продукцію.

Посередники експорту сільськогосподарської продукції є суб'єктами більш широких правовідносин у сфері агробізнесу – логістичних. Це юридична або фізична особа, що зайнята на товарному ринку просуванням товару від виробника до споживача, як правило, є професійними торговцями, що знають кон'юнктуру ринку, мають налагоджені зв'язки з покупцями. Адже підкреслимо

¹ Алгоритм експорту. 2016. С. 4, 5. URL: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/algorithm_eksportu.pdf. (дата звернення 12.08.2022).

і те, що за рахунок сільськогосподарських виробників, що не змогли швидко пристосуватися до ринкових умов, збагатилася досить численна група посередницьких структур, що утворювали ланцюжок між сільгоспвиробниками і переробними підприємствами або експортерами¹. Зауважимо, що останніми роками (до лютого 2022-го) чітко намітилась тенденція зниження ролі посередників у експорті сільськогосподарської продукції, оскільки агрохолдинги, як суб'єкти концентрації капіталу, самостійно створювали відділи з організації експортних операцій. У нинішніх умовах, навпаки, спостерігаємо зростання попиту на посередницькі послуги у зв'язку з проблемою транспортного забезпечення експорту сільськогосподарської продукції. Допоміжними суб'єктами відносин експорту сільськогосподарської продукції є професійні учасники на ринку експортно-правових послуг – митний брокер та агент з митного оформлення. Митний брокер – це підприємство, що дає послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України (ч. 1 ст. 416 Митного кодексу України); агент з митного оформлення – це фізична особа-резидент, що перебуває в трудових відносинах з митним брокером і безпосередньо виконує в інтересах особи, яку представляє митний брокер, дії, пов'язані з пред'явленням митному органу товарів, транспортних засобів комерційного призначення, а також документів, потрібних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення (ч. 1 ст. 418 Митного кодексу України). Доцільність використання послуг митного брокера в Україні зумовлена складністю митних процедур та наявністю характерних відносин на митниці. Агент з митного оформлення має право виконувати свої функції за пред'явленням органу доходів і зборів товарів, транспортних засобів комерційного призначення, а також документів, потрібних для їх митного контролю та митного оформлення, у будь-якому органі доходів і зборів України².

Слід зазначити, що суб'єкти господарювання, які безпосередньо здійснюють експорт сільськогосподарської продукції, в тому

¹ Осташко Т. О. Структурно-інституціональний аналіз аграрного ринку. С. 119. URL: http://cip.org.ua/docs/EP_04_3_115_uk.pdf. (дата звернення 12.08.2022).

² Алгоритм експорту. 2016. С. 65, 66. URL: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/_algorithm_eksportu.pdf. (дата звернення 12.08.2022).

числі сільськогосподарські товаровиробники, є суб'єктами податкових, валютних митних правовідносин, правовідносин стандартизації та сертифікації. Станом на сьогодні суб'єкти господарювання, які здійснюють експорт сільськогосподарської продукції, можуть обрати два режими оподаткування за умови відповідності та додержання вимог, що передбачені для кожного з таких режимів, а саме: 1) режим загальної системи оподаткування, який передбачає сплату податку на прибуток за ставкою 18 відсотків, інших податків, установлених ПКУ, зокрема податку на додану вартість (далі – ПДВ), земельного податку, податку на нерухоме майно, транспортного податку, тощо; 2) спеціальний податковий режим, а саме спрощену систему оподаткування. Відповідно до ст. 11 Податкового кодексу України спеціальний податковий режим – система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів та особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Експортери сільськогосподарської продукції, які прагнуть застосовувати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, можуть обрати та зареєструватися платниками єдиного податку наступних груп: 1) II групи, що передбачає сплату єдиного податку в сумі, встановленій сільськими, селищними, міськими радами або радами об'єднаних територіальних громад з розрахунку на календарний місяць не більше 20 відсотків розміру мінімальної заробітної плати; 2) III групи, що передбачає сплату єдиного податку в сумі 3 відсотків доходу, у разі сплати ПДВ, або 5 відсотків доходу, у разі включення ПДВ до складу єдиного податку; 3) IV групи. Для платників єдиного податку четвертої групи розмір ставок залежить від площі, категорії та місця розташування сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду та встановлюється у відсотках від бази оподаткування. Базою оподаткування податком для платників єдиного податку четвертої групи є нормативна грошова оцінка 1 гектара сільськогосподарських угідь, а для земель водного фонду – нормативна грошова оцінка ріллі в Авто-

номній Республіці Крим або області з урахуванням особливостей, визначених ПКУ. Таким чином, експортери сільськогосподарської продукції, зокрема і сільськогосподарські товаровиробники, мають можливість обрати або перейти на спрощену систему оподаткування, що є яскравим проявом диспозитивності у податковому праві¹. Однак таким суб'єктам необхідно здійснювати вибір із урахуванням багатьох чинників, закріплених ПК України, зокрема організаційно-правової форми, кількості найманих працівників, частки сільськогосподарського товаровиробництва, обсягу доходу на рік тощо, задля обрання системи, найбільш сприятливої та вигідної саме для них.

Важливим аспектом правового регулювання здійснення експорту продукції сільського господарства в Україні є валютне регулювання та валютний нагляд. Відповідно до ст.11 Закону України «Про валюту і валютні операції», валютний нагляд в Україні здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу². Термін «валютна операція» є одним з ключових у національному валютному законодавстві, оскільки як резиденти, так нерезиденти, що їх здійснюють, набувають статусу суб'єктів валютних правовідносин, а їх дії в свою чергу підпадають під сферу валютного нагляду³. Під валютною операцією в контексті здійснення експорту продукції сільського господарства розуміється операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами (п. 1ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні опера-

¹ Чайка В. В. Диспозитивність у податковому праві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 4. С. 108.

² Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Шевчик О. С. Валютні операції як об'єкт валютного контролю. *Форум права*. 2012. № 2. С. 763.

ції»)¹. Отже, суб'єкти агробізнесу, що здійснюють експорт, є одночасно і суб'єктами аграрних, податкових та валютних відносин.

Прийняття у 2018 р. Закону України «Про валюту і валютні операції» сприяло суттєвій лібералізації валютного ринку, в тому числі правового регулювання валютних операцій, завдяки чому істотно послабився тиск на вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції. Так, чинним Законом було скасовано Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті». Відповідно до ст. 1 цього Закону зарахування валютної виручки, отриманої від експорту, в тому числі сільськогосподарської продукції, мало бути здійснене протягом 180 днів з дати митного оформлення товару. Недотримання таких граничних строків здійснення розрахунків за експортними операціями тягло за собою пеню за кожний день прострочення зарахування валютної виручки у розмірі 0,3 відсотка від суми неoderжаної виручки (вартості недопоставленого товару)². На сьогодні п. 21 «Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті», затвердженого постановою НБУ №5 від 02.01.2019 р., встановлюється, що граничні строки розрахунків за операціями з експорту товарів становлять 365 календарних днів. Вимога щодо додержання граничних строків розрахунків не поширюється на операцію з експорту товарів, сума якої є «незначною», тобто є меншою ніж 400 тисяч гривень³. Наразі чинним законодавством не передбачено жодних винятків або переваг стосовно валютного нагляду для експортерів продукції сільського го-

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

² Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 р. №185/94-ВР (втратив чинність 07.02.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : затверджене Постановою Національного банку України від 02.01.2019 р. №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

сподарства. Незважаючи на це, вищезазначені зміни в валютному законодавстві України сприяли зниженню регуляторного контролю та, як наслідок, адміністративного навантаження на вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції.

Наступним важливим елементом правового регулювання експорту сільськогосподарської продукції в Україні є митне регулювання. Статтею 455 Митного кодексу України на Державну митну службу України покладено обов'язок ведення централізованого обліку осіб, які здійснюють операції з товарами. Взяття на облік здійснюється за зверненнями осіб, які здійснюють операції з товарами. Отже, зазначена норма МК України покладає на експортерів сільськогосподарської продукції обов'язок стати на облік у Державній митній службі України. Згідно з п. 21 ст. 1 МК України митна процедура – це сукупність митних формальностей та порядок їх виконання, що зумовлені метою переміщення таких товарів через митний кордон України.

Для проходження митної процедури експортери сільськогосподарської продукції повинні дотримуватись таких процедур і формальностей. Відповідно до п. 2 розділу II «Порядку обліку осіб, які здійснюють операції з товарами», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 15.06.2015 р. № 552, особа, яка здійснює операції з товарами (або її представник, повноваження якого підтвержені довіреністю або письмовим договором між ним та особою, яку він представляє), для взяття на облік подає заяву за формою № 1-ЗЕД¹. Для поміщення товарів у митний режим експорту згідно з ч. 2 ст. 83 МК України особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму, повинна здійснити такі дії: 1) подати органу доходів і зборів, що здійснює випуск товарів у митному режимі експорту, документи на такі товари; 2) сплатити митні платежі, якими відповідно до закону обкладаються товари під час вивезення за межі митної території України у митному режимі експорту; 3) виконати вимоги щодо застосування передбачених законом заходів нетарифного регулювання ЗЕД; 4) у випадках, встановлених законодавством, подати органу доходів і зборів

¹ Порядок обліку осіб, які здійснюють операції з товарами : наказ Міністерства фінансів України від 15.06.2015 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0807-15#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

дозвіл на проведення зовнішньоекономічної операції з вивезення товарів у третю країну (реекспорт)¹.

Перелік документів, необхідних для митного оформлення експорту товарів, визначений ч. 3 ст. 335 МК України. Такі документи подаються декларантом або уповноваженою ним особою в установленому Кодексом порядку. До них, зокрема, належать: 1) документи, що підтверджують повноваження особи, яка подає митну декларацію; 2) зовнішньоекономічний договір (контракт) або інші документи, що підтверджують право володіння, користування та/або розпорядження товарами; 3) транспортні (перевізні) документи; 4) документи, що підтверджують країну походження товару; 5) документи, що підтверджують сплату та/або забезпечення сплати митних платежів; 6) документи, що підтверджують заявлену митну вартість товарів та обраний метод її визначення, та інші документи, передбачені МК України. Відповідно до ч. 2 ст. 264 МК України митна декларація та інші документи можуть подаватися органу доходів і зборів як в електронному вигляді з дотриманням вимог Кодексу, так і на паперових носіях.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 273 МК України вивізне мито встановлюється законом на українські товари, що вивозяться за межі митної території України. Щодо експорту сільськогосподарської продукції, ставки вивізного мита встановлюються лише щодо окремих груп сільськогосподарської продукції та регулюються такими спеціальними законами України, зокрема, «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур»², «Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину»³. Стосовно ПДВ при здійсненні експорту сільськогосподарської продукції, то на таку продукцію розповсюджуються загальні правила, встановлені ПК України. Так, вивезення

¹ Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n316>. (дата звернення 12.08.2022).

² Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур : Закон України від 10.09.1999 р. № 1033-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-14#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину : Закон України від 07.05.1996 р. № 180/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

товарів за межі митної території України є об'єктом оподаткування ПДВ згідно зі ст. 185 ПК України. Відповідно до п. 195.1 ст. 195 ПК України за нульовою ставкою оподатковуються операції з вивезення товарів за межі митної території України, зокрема, у митному режимі експорту¹.

Статтею 319 МК України встановлено, що товари, які переміщуються через митний кордон України, крім митного контролю, можуть підлягати також державному санітарно-епідеміологічному, ветеринарно-санітарному, фітосанітарному, екологічному та радіологічному контролю². Оскільки сільськогосподарська продукція є специфічним об'єктом експорту, на деякі її види можуть поширюватися додаткові вимоги вищезазначеного державного контролю. Зокрема, у Постанові Кабінету Міністрів України № 1177 від 15.11.2019 р. «Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин» зазначено перелік сільськогосподарських товарів, для оформлення експорту яких необхідно проходження додаткового фітосанітарного контролю³. Пунктом 10 «Порядку пропуску вантажів, підконтрольних службі державної ветеринарної медицини, через державний кордон України», затвердженого наказом Головного державного інспектора ветеринарної медицини України № 49 від 27.12.1999 р., встановлено, що митному органу для митного оформлення товарів, підконтрольних державній службі ветеринарної медицини, які вивозяться за межі держави, надаються міжнародні ветеринарні сертифікати, які видані державними інспекторами ветеринарної медицини або уповноваженими (офіційними) лікарями ветеринарної медицини⁴. Отже, для

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

² Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n316>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Деякі питання реалізації Закону України Про карантин рослин : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2019 р. № 1177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1177-2019-p#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

⁴ Порядок пропуску вантажів, підконтрольних службі державної ветеринарної медицини, через державний кордон України: затверджений наказом Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 27.12.1999 р.

кожного виду сільськогосподарської продукції, що підлягає експортуванню, законодавством передбачено відповідні документи, які необхідно отримати для поміщення такої продукції у митний режим експорту. Такий підхід ускладнює та уповільнює не тільки безпосередньо процес експортування, а й змушує суб'єктів експортних операцій виконати всі вимоги до своєї продукції і отримати на неї сертифікат.

З метою полегшення процедури експорту сільськогосподарської продукції під час воєнного стану було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12.05.2022 № 2246-IX¹, який передбачає спрощення фітосанітарних вимог при експорті, імпорті та переміщенні продукції рослинного походження територією України, зокрема можливість оформлення фітосанітарного сертифіката в електронній формі. У цьому Законі закріплено, що під час воєнного стану та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування передбачається розширення переліку суб'єктів, які можуть відбирати зразки та проводити фітосанітарну експертизу, зокрема, запровадження спрощеного порядку уповноваження приватних лабораторій та можливість відбору зразків фахівцями таких лабораторій, а також аудиторомі із сертифікації (агрономами-інспекторами).

На виконання вищезазначеного Закону 22 липня 2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 818 «Про внесення змін до Порядку проведення інспектування, огляду, фітосанітарної експертизи (аналізів), повторної фітосанітарної (арбітражної) експертизи (аналізів), нагляду, обстеження, моніторингу, знезараження об'єктів регулювання, оформлення сертифікатів, передбачених Законом України «Про карантин рослин», контролю за проведенням огляду в частині відбору зразків

№ 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0009-00#Text>. (дата звернення 12.08.2022).

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення 12.08.2022).

та вибіркового контролю за проведенням фітосанітарної експертизи (аналізів)»¹.

Спрощення процедури переоформлення фітосанітарного сертифіката, необхідного при експорті сільськогосподарської продукції рослинного походження, полягає в тому, що висновок фітосанітарної експертизи (аналізів) потрібен не завжди, а лише у разі зміни країни призначення вантажу за умови, якщо фітосанітарні заходи такої країни вимагають відсутність шкідливих організмів, наявність яких фітосанітарна експертиза (аналізи) не проводилась.

Щоб оцінити вчасність та важливість зазначеної Постанови для підтримання вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції, варто згадати про особливості спеціальної сертифікації у співробітництві з контрагентами ЄС.

Завдяки підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС була запроваджена поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі, яка передбачає поступове взаємне зниження та скасування ввізних мит на товари². Відповідно до цієї Угоди українські товари мають можливість доступу до ринків ЄС у таких торгових режимах: загальний («щодо всіх»), преференційний в рамках Генеральної системи преференцій, преференційних в рамках Угоди про Асоціацію («вільної торгівлі»)». Режими торгівлі потребують сертифікації, мають тарифні та нетарифні бар'єри.

Далі спробуємо розглянути поняття та порядок видачі в Україні сертифікатів «EUR.1.». Видача в Україні сертифікатів «EUR.1.» ре-

¹ Про внесення змін до Порядку проведення інспектування, огляду, фітосанітарної експертизи (аналізів), повторної фітосанітарної (арбітражної) експертизи (аналізів), нагляду, обстеження, моніторингу, знезараження об'єктів регулювання, оформлення сертифікатів, передбачених Законом України «Про карантин рослин», контролю за проведенням огляду в частині відбору зразків та вибіркового контролю за проведенням фітосанітарної експертизи (аналізів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 р. №818. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.08.2022).

² Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. URL: <https://ukraine-cu.mfa.gov.ua/centr-pidtrimki-eksporteriv/torgovelni-rezhimi/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>. (дата звернення 12.08.2022).

³ Практичний довідник аграрного експортера до ЄС. 2016. Київ ; Берлін Вип. 1. С. 6.

гулюється «Порядком заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення (походження) товару EUR.1 або EUR-MED», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 2.03.2021 р. № 139¹. Сертифікат з перевезення (походження) товару EUR.1 – це документ, що підтверджує статус преференційного походження товару, форму та бланк якого наведено у додатках до Конвенції та Угод. Електронний сертифікат EUR.1 – електронний документ, інформацію в якому зафіксовано у вигляді електронних відомостей сертифіката EUR.1, який розміщено у програмно-інформаційному комплексі автоматизованої системи митного оформлення та застосовується у разі, якщо Конвенцією або Угодами передбачено його використання без необхідності подання оригіналу паперового сертифіката EUR.1

Сертифікат EUR.1 видається безоплатно посадовою особою митниці під час здійснення експорту товару за місцем здійснення його митного оформлення та/або розташування структурного підрозділу митниці, на який покладено функції з видачі сертифіката EUR.1.

Для отримання сертифіката EUR.1 експортер має подати структурному підрозділу митниці, на який покладено функції з видачі сертифіката, такі документи: заяву письмову або електронну, яка містить декларацію від експортера; електронну копію сертифіката EUR.1; декларацію постачальника (виробника) товару. Рішення про видачу або відмову у видачі сертифіката EUR.1 приймається у найкоротший строк, але не більше восьми робочих годин після реєстрації письмової заяви у підрозділі митниці.

Зазначений сертифікат є необхідним для користування передбаченими Угодою про асоціацію України з ЄС преференційними ставками ввізного (на територію ЄС) мита.

Крім тарифних бар'єрів у вигляді мита, існують і нетарифні бар'єри для експорту сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що бар'єри у міжнародній торгівлі можна умовно розподілити на дві самостійні та відокремлені за характером впливу на торго-

¹ Про затвердження Порядку заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення (походження) товару EUR.1 або EUR-MED : Наказ Міністерства фінансів України від 2.03.2021 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0355-21#Text> (дата звернення 12.08.2022).

вельні потоки групи. Перша – це природні бар'єри, зокрема, географічна відстань між країнами, інфраструктура транспортування вантажів тощо. Друга група бар'єрів включає різні інструменти зовнішньоекономічної політики, що створюються урядами країн та безпосередньо впливають на рівень ввезення і вивезення товарів. До цієї категорії належать усі використовувані заходи тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі¹. Конференція ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) розрізняє «нетарифні заходи» та «нетарифні бар'єри», де перший із двох названих термінів є більш загальним поняттям. Нетарифні заходи включають будь-які інструменти, що мають обмежувальний ефект або можуть фактично діяти як торговельні обмеження, хоча це не обов'язково є їхньою основною метою як інструменту регулювання (стандарту, спрямовані на захист здоров'я людини або навколишнього середовища). Нетарифні бар'єри є заходами, які з самого початку мають на меті намір обмежити торгівлю (квоти, антидемпінгові правила, субсидії, пов'язані з міжнародною торгівлею податки, ліцензії, митні правила й технічне регулювання)².

До нетарифних бар'єрів експорту сільськогосподарської продукції слід віднести ліцензування та квотування. Відповідно до ст. 381 ГК України Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів, експорт яких здійснюються суб'єктами ЗЕД лише за наявності ліцензії³. Статтею 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» ліцензування зовнішньоекономічних операцій визначено як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання дозволу на здійснення суб'єктом ЗЕД експорту товарів. Ліцензування та квотування нерозривно пов'язані між собою. Так, цим Законом пе-

¹ Мельник Т., Пугачевська К. Нетарифне регулювання у країнах ЄС. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2014. № 2. С. 17.

² Технічні бар'єри та санітарні та фітосанітарні заходи в міжнародній торгівлі: види, тенденції розвитку, регулювання : посіб. держ. службовця / за ред. І.В. Бураковського. Київ, 2015. С. 15.

³ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n124>. (дата звернення 12.08.2022).

редбачено, що ліцензування експорту може здійснюватися у формі автоматичного ліцензування (у разі якщо на експортований товар не встановлено квот), або неавтоматичного ліцензування (у разі якщо на відповідний товар запроваджена квота, тобто граничний обсяг, який дозволено експортувати з території України протягом встановленого строку та який визначається у натуральних чи вартісних одиницях). Випуск у відповідний митний режим товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, здійснюється митними органами на підставі відповідної ліцензії. Таким чином, запровадження квотування на певні товари впливає на вид ліцензії, отримання якої є необхідним для здійснення експорту ліцензованого товару. Отже, у разі запровадження квот на експорт товару здійснюється неавтоматичне ліцензування. Порядок одержання ліцензій закріплений у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та у Наказі Міністерства економіки України від 9 вересня 2009 р. №991 «Про порядок ліцензування експорту товарів»¹. Для одержання ліцензії заявником – суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності подаються такі документи: заявка на видачу ліцензії за відповідною формою; лист-звернення щодо оформлення ліцензії з гарантією сплати державного збору за її видачу; копія свідоцтва про державну реєстрацію, засвідчена в установленому законодавством порядку; копія зовнішньоекономічного договору (контракту), усі додатки та специфікації до нього, засвідчені в установленому законодавством порядку; експертний висновок (оригінал) з визначенням країни походження та коду товару відповідно до УКТЗЕД, який видається Торгово-промисловою палатою України або регіональною торгово-промисловою палатою.

За офіційною інформацією Уряду, порядок ліцензування окремих видів сільськогосподарської продукції наразі є дещо спрощеним у порівнянні з тим, який затверджено вищезазначеним наказом. Так, для отримання ліцензії суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності потрібно подати до Мінекономіки (на електронну адресу tradedefence@me.gov.ua та diravka@me.gov.ua): заявку на видачу безоплатної ліцензії за формою; лист-звернення щодо

¹ Про порядок ліцензування експорту товарів : наказ Міністерства економіки України від 09.09. 2009 р. №991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-09#Text> (дата звернення 12.08.2022).

оформлення ліцензії (лист довільної форми з проханням видати ліцензію); будь-який наявний документ, що підтверджує поставку (наприклад, контракт).

Строк опрацювання запиту не повинен перевищувати 24-х годин. Фактично це означає автоматичну видачу безоплатної ліцензії протягом доби за умови інформування Мінекономіки у встановленому порядку.

Слід звернути увагу на запровадження тимчасових заходів щодо заборони експорту окремих видів сільськогосподарської продукції. Так, постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424¹ було запроваджено нульові квоти на експорт жита, вівса, гречки, проса, цукру та солі придатної для споживання людьми. Отже, однією з причин запровадження ліцензування експорту товарів є значне порушення рівноваги на внутрішньому ринку щодо товарів, які мають вагомe значення для життєдіяльності в Україні. Особливо це стосується сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку першої необхідності або інших товарів.

Таким чином, розвиток зовнішньоекономічних відносин, диверсифікація ринків сприяє економічному зростанню української економіки та відкриває принципово нові можливості для суб'єктів господарювання. Беручи до уваги, що міжнародна торгівля є рушійним фактором економічного розвитку держави, провідну роль у цьому процесі відіграє здійснення зовнішньоекономічних операцій експортерами сільськогосподарської продукції. Саме тому є безсумнівною важливість аграрного сектору економіки та його державно-правового регулювання як сукупності заходів, спрямованих на регулювання економічної діяльності суб'єктів таких правовідносин, адже від розвитку аграрного сектору економіки чималою мірою залежить економічна безпека України. В умовах

¹ Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-%D0%BF#n24> (дата звернення 12.08.2022).

євроінтеграції одним з пріоритетних напрямів подальшого ефективного розвитку аграрного сектору економіки є нарощування та реалізація експортного потенціалу, зокрема посилення співпраці з країнами ЄС, які є одними з основних зовнішньоекономічних партнерів України. Поступова адаптація українського законодавства до європейських стандартів та їх застосування в процесі виробництва сільськогосподарської продукції надасть українським експортерам можливість збільшити обсяги своїх поставок та закріпитися на ринку сільськогосподарської продукції ЄС.

Узагальнюючи правове регулювання експорту як напряму розвитку агробізнесу, слід окреслити і проблеми, що виникають у цій сфері. Так, складність правомірної процедури експорту сільськогосподарської продукції призводить до виникнення так званого «сірого, тіньового» експорту. Фахівці вказують, що за різними оцінками, частка тіньового ринку зерна в Україні складає 40% від загального обсягу зернового ринку, що вкрай непокоїть гравців ринку, які є добросовісними платниками податків¹. Тож необхідне окреме дослідження правових питань експорту сільськогосподарської продукції, захисту від недобросовісної конкуренції.

Проблемним у розвитку експорту є і питання лібералізації торгівлі України з ЄС, вирішення якого, зокрема стосовно українського агропромислового сегмента, ускладнюється невідповідністю вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства, передусім у таких аспектах, як: організація контролю за кормовою базою в тваринництві; моніторинг сировини та компонентів, що використовуються для виробництва продуктів харчування; забезпечення перевірки стану гігієни виробничих і складських приміщень, засобів праці, техніки, обладнання тощо; формування системи контролю за вмістом; механізмів моніторингу здоров'я сільськогосподарських тварин; організація контролю за вмістом ГМО в продуктах харчування; дотримання стандартів пакування та маркування продовольства². Отже, перспективи розвитку екс-

¹ Тіньовий ринок зерна складає 40% від загального обсягу. URL: <https://agropolit.com/news/7220-tinovy-rinok-zerna-skladaye-40-vid-zagalnogo-obsyagu>. (дата звернення 12.08.2022).

² Пріоритети та інструменти нарощування експорту продукції АПК України : аналітична записка. С. 7. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/>

порту сільськогосподарської продукції безпосередньо пов'язуються з розвитком якості, безпечності продукції. Також окремо слід наголосити на необхідності відкритості діяльності суб'єкта агробізнесу, що дозволить споживачам своєчасно отримувати інформацію про продукцію.

Однією із сучасних проблем експорту сільськогосподарської продукції є співвідношення інтересів експортерів з продовольчою безпекою держави. Відомо, що при високих показниках вивезення сільськогосподарської продукції ціни на неї на внутрішньому ринку можуть зростати. Крім того, безсистемне вивезення такої продукції може призводити до зменшення її в країні і навіть виникненню продуктового дефіциту. Тому впроваджуються нетарифні бар'єри, і Україна має вже власний досвід.

Підсумовуючи дослідження правового забезпечення експорту сільськогосподарської продукції як сучасного напрямку розвитку агробізнесу, слід зазначити, що воно є змішаним і поєднує аграрне, податкове, митне, валютне регулювання. Суб'єктами експорту сільськогосподарської продукції є: 1) безпосередні експортери – це виробники такої продукції, тобто сільськогосподарські товаровиробники; 2) посередники – суб'єкти господарювання, які не здійснюють виробництво такої продукції, однак проводять зовнішньоекономічні операції із експорту продукції сільського господарства, зокрема посередники; 3) допоміжні суб'єкти – допомагають здійснити оформлення експортної операції (митні брокери, агенти з митного оформлення).

І останнє, що зараз особливо важливо. Україна до лютого 2022 року забезпечувала продовольством близько 400 млн людей¹, основна маса з яких вже сьогодні може зіткнутися з голодом. Війна РФ проти нашої держави переконливо показала, що необхідно змінювати підходи до гарантів продовольчої безпеки, одним

[prioriteti-ta-instrumenti-naroshchuvannya-eksportu-produkcii-apk-ukraini](#). (дата звернення 12.08.2022).

¹ На цьому тижні вперше відбулися чотирьох сторінні перемовини щодо розблокування експорту українського зерна. Що дасть розблокування портів? URL: <https://forbes.ua/inside/minne-more-u-stambuli-pogovorili-pro-rozblokuvannya-morskikh-portiv-ukraini-ale-do-konkretiki-shche-daleko-15072022-7206> (дата звернення 12.08.2022).

з яких є Україна. У світі багато країн, які залежать від імпорту сільськогосподарської продукції, проте наразі не існує системи ефективних міжнародних гарантій, щоб необхідне продовольство системно постачалося. Мають бути механізми, які б гарантували країнам-експортерам можливість безпечного транспортування продукції та робили неможливими будь-які порушення логістики та затримку з експортом продукції.

Прикладом знайдення шляхів подолання проблем з експортом агропромислової продукції, створених воєнними діями РФ проти України, стало підписання у Стамбулі 22 липня 2022 року угоди між ООН, Туреччиною та Україною і – дзеркально – ООН, Туреччиною та РФ. Прийнятий документ мав назву «Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів»¹. Гарантами безпеки виступили ООН та Туреччина. Представники сторін будуть здійснювати загальний нагляд за дотриманням домовленостей через Спільний координаційний центр у Стамбулі. Реальне значення цієї угоди можна буде оцінити через деякий час, коли наші кораблі із збіжжям безперешкодно та благополучно дістануться портів призначення. Проте цей документ вже зараз є історичним. Факт його прийняття є результатом спільних зусиль і доброї волі України, світових лідерів, політиків, міжнародних дипломатів, військових експертів та юристів. Зі свого боку Україна робить все можливе для того, щоб спростити процедуру експорту сільськогосподарської продукції, виконати зобов'язання за зовнішньоекономічними угодами, шляхом прийняття змін до нормативних актів, які виступають основою правового регулювання експорту.

¹ У Стамбулі підписали угоду про вивезення українського зерна. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/22/7359647/> (дата звернення 12.08.2022).